

D. Baruch Spinoza aneb absolutní bytí

Motto:

„Bůh má sám od sebe nekonečnou moc ke své existenci, a proto existuje absolutně.“

B. Spinoza

Úporný Spinozův myšlenkový zápas o dosažení skutečného vědění o „absolutním bytí“ byl a doposud je neobyčejně sporným momentem dějin zjevnosti bytí. Vzbuzoval a vzbuzuje často rozporuplné reakce, nicméně byl a je respektován a to nejen svými příznivci, což je naprosto přirozené, ale dokonce i svými odpůrci, což je přinejmenším podivuhodné.

Již během své první velké recepce v německé klasické filosofii¹⁾ bylo Spinozovo učení považováno mnohými za jakýsi vrchol filosofického úsilí. Nejkoncentrovaněji to asi vyjádřil G.W.F.Hegel, když prohlásil: „Spinoza je hlavním bodem moderní filosofie, buď spinozismus nebo žádnou filosofii.“²⁾ Je pozoruhodné, že i v současnosti se lze setkat s dosti oslavnými hodnoceními spinozismu a to dokonce i u těch interpretů a historiků filosofie, kteří jsou svými vlastními filosofickými postoji spinozismu poměrně vzdáleni.³⁾

Cílem naší expozice Spinozova ontologizujícího myšlení však není hledání hlavních důvodů těchto pozoruhodností a ani nějaká apoteóza spinozismu. Soustředíme se zcela věcně na hlavní motivy spinozovské ontologie a její tematizace problému jsoucna a bytí.

- 1) Blíže k této recepci spinozismu viz například M.Sobotka: Boj o Spinozu v německé filosofii 1780 - 1787, in: Filosofický časopis, 1957, č.5.
- 2) G.W.F.Hegel: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, Bd.3, Stuttgart 1929, str. 374.
- 3) Spinozova filosofie je například hodnocena jako metafyzicky největší vysvětlení lidské spásy na filosofickém a nikoli náboženském základě. Autorem tohoto hodnocení je E.Gilson, který rozhodně nepatří k příznivcům panteistického myšlení, za jehož představitele bývá Spinoza považován. Srovn. E.Gilson: Bůh a filosofie, cit.vyd., str. 58

Na úvod bude vhodné uvést, že někteří interpreti¹⁾ považují Spinozovu filosofii za bytostně esencialistickou a kladou ji na samotný vrcholek esencialistické tradice. Takto předběžně toto zařazení spinozismu neuvádíme proto, že bychom měli v úmyslu se s ním ztotožnit nebo ho radikálně odmítnout. Spíše jde o vytvoření jistého vstupního rámce následujících expozé.

Základní struktura filosofického díla, které po sobě Spinoza zanechal, nás však staví před jednu obtíž. V jeho spisech totiž nenalezneme žádný, který by se explicitně zabýval ontologickou tematikou. Neexistuje žádné speciální Spinozovo pojednání o obecné metafyzice, k němuž bychom mohli obrátit svou pozornost. O to je náš úkol těžší. Nicméně jisté opěrné texty přesto lze objevit. Jedním z nich jsou Spinozovy „Metafyzické myšlenky“ (Cogitata metaphysica)²⁾ a druhým je metodické pojednání, které (podobně jako Descartes a zřejmě s podobnými úmysly) sepsal (byť jako nedokončené) Spinoza pod názvem „Rozprava o zdokonalení rozumu“ (Tractatus de intellectus emendatione)³⁾. Musíme vzít zavděk alespoň těmito texty jako základním materiálem a vodítkem při sledování ontologické založenosti Spinozovy filosofie.

První, co je třeba o nich říci, je to, že je v nich naplno přítomen novověký (a karteziánskou filosofií zafixovaný⁴⁾) důraz na „obstarávání vědění“, a to vědění správného a přesného, o tom, co jest. Vědění takového rázu je bází našeho rozumění vezdejšímu světu včetně toho, že jest. Aby mělo vědění uvedený charakter, je nutné vypracovat metodu jeho získávání, která bude garantovat vyloučení chyb a nepřesností. Spinoza si při promýšlení metody mimo jiné uvědomil, že nejčastější a nejzřetelnější chybou mnoha dřívějších filosofů bylo to, že soudili o věcech podle jejich jména a ne o jménech podle věcí samých.⁵⁾ (Jakoby se nám připomněly Hobbesovy

- 1) Viz E.Gilson: Bytí a někteří filosofové, cit.vyd., str. 132 a násl.
- 2) Tento text byl vydán ještě za Spinozova života a pod jeho jménem jako dodatek k výkladu karteziánské filosofie. Viz Renati des Cartes Principia philosophiae more geometrico demonstrata per Benedictum de Spinoza Amstelodamensem. Accesserunt eiusdem Cogitata metaphysica ..., 1663. Dnes dostupné například v edici Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia, tom.I-III, ed.C.H.Bruder, Lipsiae 1843,1844,1846.
- 3) Tento text byl vydán až po smrti B.Spinozy v Opera posthuma quorum series post Praefationem exhibetur, 1677.
- 4) Viz kapitolu IV.A.
- 5) B.Spinoza: Cogitata metaphysica I, § 6, cit.dle Bruderova vydání Opera quae supersunt omnia, tom.I, Lipsiae 1843, str. 101

úvahy o pojmenování¹⁾, avšak zde se jedná o zcela jiné nasazení motivu.) Za rozhodující prostředek obrany proti těmto omylům považoval Spinoza velmi přesné rozlišování mezi „mody myšlení“ (modi cogitandi) a „idejemi reálných jsoucn“ (ideae entium realium)²⁾. To je dirigující princip úvah o metodě poznání. Ona musí poskytovat poznání toho, co je **pravdivá idea** jakožto určitý modus myšlení, a toho, jak se má mysl takovým poznáním řídit.³⁾

Spinoza tedy pokračuje v descartovských intencích přesvědčen rovněž o tom, že o jsoucnu lze uvažovat smysluplně pouze skrze vědění o něm. Uvědomil si totiž velice dobře, že „všechny pojmy, jimiž lidé obvykle vysvětlují přírodu, nejsou nic jiného než pouhé mody naší představivosti, a neinformují nás nijak o přirozenosti věcí, nýbrž pouze o uspořádání naší představivosti.“⁴⁾ Proto i on fixuje celý problém v jakési „metodologii“ spočívající v následujících krocích⁵⁾:

- 1) Prvním krokem (primo) je rozeznání pravdivých idejí od jiných
- 2) Druhým krokem (secundo) je stanovení pravidel, tj. jakýchsi norem pravdivosti, podle kterých jsou vnímány věci neznámé
- 3) Třetím krokem (tertio) je určení pořádku zkoumání, abychom se vyhnuli všem nedůležitým a neužitečným
- 4) Čtvrtým krokem (quarto), který získáváme po třech předchozích, je to, že nejdokonalejší metoda musí začínat u ideje nejdokonalejšího jsoucna (ens perfectissimum).

Vzhledem k omezenému prostoru výkladu, který máme, se zaměříme zejména na poslední čtvrtý krok. Je zde stanoveno, že perfektní metoda garantující získání pravdivého vědění o jsoucnu (o tom, co jest) musí začínat u ideje nejdokonalejšího jsoucna. Tato teze je zřejmě založena v jistých ontologických principech, v jistém pochopení jsoucna, resp. ideje jsoucna (podobně jako tomu bylo v karteziánismu). Pokusme se tedy získat

- 1) Viz kapitolu IV.B.
- 2) B.Spinoza: *Cogitata metaphysica* I, § 8, cit.vyd., str. 101 - 102
- 3) B.Spinoza: *Tractatus de intellectus emendatione* VII, § 36, in: Bruderova edice *Opera quae supersunt omnia*, tom.II, Lipsiae 1844, str. 17, čes.překlad B.Spinoza: *Úvahy o zdokonalení rozumu*, přel.F.Krejčí, Praha 1925, str. 16.
- 4) B.Spinoza: *Ethica ordine geometrico demonstrata* I, Appendix, v Bruderově edici *Opera quae supersunt omnia*, tom.I, český překl. cit. dle B.Spinoza: *Etika*, přel.K.Hubka, Svoboda Praha 1977, str. 105-106.
- 5) B.Spinoza: *Tractatus de intellectus emendatione*, čes.překl., str. 20

alespoň základní vhléd do tohoto pojetí, jehož možnost a oprávněnost tkví podle Spinozy v povaze lidské mysli samé.

Dokonalá metoda začíná nosným motivem „jsoucna nanejvýše dokonalého“ (ens summe perfectum). Abychom na cestu poznání spinozismu nevstoupili nesprávně, musíme tomuto motivu věnovat dostatečnou pozornost. Jako materiál nám poslouží Spinozovy koncepce obsažené v „Metafyzických myšlenkách“.

Tento text má poněkud zvláštní postavení mezi jinými spinozovskými texty.¹⁾ Zvláštnost jeho postavení však nehodláme zkoumat. Pro nás je zajímavý především v tom, že se v něm holandský filosof židovského původu pokusil, podle vlastního vyjádření, vyložit některá „temná místa“ (circa obscuriora) v tzv. obecné metafyzice (metaphysica generalis).²⁾ Spinozovým záměrem ovšem nebylo vypracování nové generálně metafyzické koncepce, nýbrž pouze vyložení těch témat, která jsou rozhodující pro jeho filosofickou soustavu. V našem kontextu marginálně (ač jinak je to věc zásadního významu) poznamenejme, že Spinozova soustava má povahu učení etického (ne náhodou se jeho hlavní spis nazývá *Ethica*), v němž vůbec není respektováno tradiční (a i ve Spinozově době bohatě pěstované a rozvíjené³⁾) členění filosofických nauk. (Kupříkladu jednu ze speciálních metafyzik - racionální neboli přirozenou teologii - Spinoza zcela vylučuje z okruhu metafyzických zkoumání.⁴⁾ „Projasnění“ a „vysvětlení“ oněch temných, obtížných míst je však nutné proto, aby počátek všeho poznání a zkoumání - pojem nejdokonalejšího jsoucna - nezůstal rovněž temný.

Spinoza začíná rozvíjet své „Metafyzické myšlenky“ u problému, který vnímá jako nejjobskurnější - totiž u problému „jsoucna“. Spinozovu koncentraci na tento problém nedokazuje pouze počátek jeho Metafyzických myšlenek. V jedné pasáži z jeho *Etiky*, která se nalézá v obsáhlé poznámce ke 40.tvrzení druhé knihy, nalezneme Spinozovo jasné vyjádření názoru, že termín „jsoucno“ (podobně jako jiné tzv.transcendentální termíny - věc (res), něco (aliquid) atd.) patří mezi ideje „na nejvyšším stupni zmatené“

- 1) Mezi spinozovskými badateli (například K.Fischerem a J.Freudenthalem adalšími) vznikaly spory o dobu, ve které text vznikl, i o jeho hlavní a základní smysl. Srovn. k tomu B.Spinoza: *Izbrannye proizvedeniya v dvuch tomach*, Gospolitizdat Moskva 1957, str. 624 (pozn.13).
- 2) B.Spinoza: *Cogitata metaphysica* I, cit.vyd., str. 99
- 3) Viz předchozí kapitolu.
- 4) Spinoza přesně odděluje filosofické (metafyzické) a teologické poznání. Viz *Cogitata metaphysica* II, XII, § 2, cit.vyd., str. 142.

(ideae summo gradu confusae)¹⁾. Tento ve své zatímni nevyjasněnosti poněkud překvapivý názor odvozuje Spinoza z výkladu způsobu, kterým tento termín pro určitou ideu v naší mysli vzniká. Celá věc spočívá v tom, že lidské tělo a posléze i lidská mysl není schopna s dostatečnou přesností rozlišit představy mnoha těles. V nedostatečném a nebo úplně absentujícím rozlišení představy splývají a jsou myslí pochopeny na podkladě jednoho atributu - například atributu jsoucna.²⁾ To ovšem znamená, že samotný termín jsoucno je pouhým zmateným produktem lidské mysli a že tento termín neoznačuje ideu, které by odpovídalo nějaké ideatum - tj. myšlený obsah ve smyslu čehosi mimo lidskou mysl existujícího a vyjádřeného ideou.

Takovým pojednáním vzniku zmatených představ Spinoza, zdá se, navazuje na původní karteziánské intence³⁾, v nichž je jsoucno, ve svém „jest“, něčím, co ná není schopno afikovat. I on tvrdí, že „jsoucno pokud je jsoucnem samo o sobě jako substance na nás nepůsobí.“⁴⁾ Naše tělo nemůže být jsoucnem nijak podníceno (afikováno), a proto rozumět termínu „jsoucno“ jako označení toho, co nás z vnějšku podněcuje, je zcela mylné, neboť jsoucno v tomto smyslu není ničím. Jakožto takto nejvýše zmatená (protože zcela zavádějící) idea nemající žádné ideatum a vznikající pouze splýváním nerozlišených představ (imagines) může být termín jsoucno tím, co jest (jsoucnem) jediné jako „jsoucno rozumu“ (ens rationis), tedy jako zmatený modus myšlení. Uvedenou charakteristiku Spinoza ještě zdůrazňuje konstatováním, že čím povšechněji a obecněji se chápe „jest“ (ve významu existence mimo lidskou mysl), tím je toto chápání zmatenější, neboť je ho možno přisoudit čemukoli mimo rozum.⁵⁾

Je-li idea jsoucna myšlenkovým jsoucnem (ač to takto bohužel lidská mysl příliš často nevnímá), pak je nezbytně nutné ono přesné a přísné „obstarávání vědění“, tj. **vědění o jsoucnu**. Žádný jiný skutečný klíč k tajemství toho, co jest, neexistuje. Mody myšlení a jejich pohyby musí být

1) B. Spinoza: Ethica II, tvr. 40, pozn. a), čes. překl., cit. vyd., str. 153

2) tamtéž, str. 153. K tomu je ovšem potřebné dodat, že stejným způsobem vykládá Spinoza i vznik dalších idejí lidské mysli - obecných či universálních pojmů jako jsou pojmy pes, kůň, člověk atd. Srovn., tamtéž, str. 154.

3) Viz kapitolu IV. A.

4) „... ens inquantum ens est ... nos non afficit.“ B. Spinoza: Cogitata metaphysica I, III, § 1, cit. vyd., str. 106 - 107.

5) B. Spinoza: Tractatus de intellectus emendatione VII, § 55, čes. překl., str. 22

pečlivě reflektovány. Jedině tak lze vstoupit na půdu bytostných základů všeho jsoucího, protože skrze tuto půdu se otevírá bytná založenost veškeré skutečnosti.¹⁾ Zdá se tudíž, že Spinozovo filosofování je poněkud bližší kartezianismu než hobbesovskému myšlení. Podle holandského filosofa je lidská mysl určitého „sebepohlížení“ schopna, protože „ví-li někdo něco, pak současně s tím ví, že něco ví s současně ví také, že ví, že něco ví ...“²⁾.

Zde prozatím přerušíme sled myšlenek o povaze pojmu jsoucna, abychom mohli učinit ještě další vysvětlující poznámky k celkové povaze spinozismu v oblasti ontologizujících úvah. Bez nich by pravděpodobně zůstávalo ještě mnoho temného.

Idea jsoucna je pro Spinozu reálná jen jako „jsoucno rozumu“. „Mechanismus“ vzniku takového jsoucna jsme již zmínili. Přitom je třeba navíc vzít do úvahy tu okolnost, že vznik rozumového jsoucna uvedeného typu z idejí reálných věcí (res reales) je pro holandského myslitele ve skutečnosti téměř nepozorovatelný. Nepozorovatelnost a skrytost procesů vzniku racionálních jsoucen vede k tomu, že člověk může tato racionální jsoucna lehce považovat za ideje skutečných věcí a dávat jim i jména, která jakoby označovala věci mimo lidskou mysl.³⁾ Je-li tomu tak, pak samo rozlišování jsoucen na tzv. skutečná a tzv. myšlená, se kterým dřívější tradice ontologizujícího myšlení ráda pracovala, je pochybné.⁴⁾ Všechny ideje i zmatené jsou pouhé mody myšlení a jen jako takové jsou skutečné či reálné.

Spinoza je v tomto směru velice striktní. Na druhé straně však jeho stanovisko vyvolává otázku, zda-li mohou být ideje jakožto mody myšlení **pravdivé**. Nebo jinak formulováno: Jak vůbec lze rozlišovat pravdu od nepravdy, nemá-li lidská mysl možnost smysluplně porovnávat obsahy svých idejí s čímsi vnějším? Jsou to závažné otázky, kterým Spinoza věnuje téměř celý svůj metodický spis o zdokonalení rozumu. Pro malý prostor se nebudeme blíže těmito otázkami zabývat, pouze se omezíme na určující Spinozovu myšlenku, podle které pro pravdivost jakožto adekvátnost idejí

1) J. Pešek: K ontologické povaze „agere“ jako předpokladu metafyziky pravdy a svobody člověka ve Spinozově Etice, in: K otázkám Spinozovy filosofie, AUC Praha 1978, Studia philosophica VII, str. 67.

2) B. Spinoza: Ethica II, tvr. 21, pozn., čes. překl., str. 140

3) B. Spinoza: Cogitata metaphysica I, § 6, cit. vyd., str. 106

4) Jedná se o dělení jsoucen (entia) na jsoucno reálné (ens reale) a jsoucno rozumu (ens rationis). B. Spinoza: Cogitata metaphysica I, § 7, cit. vyd., str. 101.

nejsou rozhodující tzv. vnější známky pravdivosti - totiž shoda s tím, co je ideou myšleno jako „ideatum“, nýbrž vnitřní známky pravdivosti.¹⁾ Vnitřní známky pravdivosti souvisí s tím, co je idejím vlastní jakožto modům myšlení vznikajícím spontánní činností lidské mysli, protože je věcí myslící.²⁾ To je jedna z fundamentálních spinozovských tezí, skrze kterou se „promítá ústrojenství samého bytí“³⁾ v jakési temnotě, která bude později osvětlena.

A nyní již přistupme k samotnému spinozovskému vymezení jsoucna, které bylo formulováno, zdá se, s obezřetností rekrutující se z uvědomění těch (a ještě mnoha jiných) okolností, kterých se týkaly naše dosavadní poznámky. Je potřebné ještě poznamenat, že tato obezřetnost má u Spinozy zásadní úkol: pročistit pohyb našeho myšlení, pokusit se eliminovat všechny nejasnosti, temnosti a neurčitosti, které mohou být pro filosofické přemýšlení zavádějící. Smyslem všech těchto poukazů na omyly a nedostatky není (na rozdíl od T. Hobbese⁴⁾) odmítnutí jakékoli transcendence a degradace všeho metafyzického úsilí o postižení povahy toho, co jest, ve všech jeho aspektech a zejména v ohledu „jest“. (Kdyby tomu tak bylo, obtížně by mohl být spinozismus považován za vyvrcholení metafyzické tradice.) Ony poukazy mají smysl a význam naopak v tom, aby, budou-li akceptovány, celou snahu osmyslili, činily smysluplnější - tj. vedoucí ke skutečnému porozumění v rámci obstarávaného vědění o tom, co jest. Podívejme se, k jakým očištěným výsledkům Spinoza dospěl.

Základní vymezení jsoucna z „Metafyzických myšlenek“ zní: „Začínáme tedy od jsoucna, kterým rozumíme to všechno, co, je-li jasně a zřetelně vnímáno a pochopeno, shledáváme jako to, co existuje nutně nebo alespoň může existovat.“⁵⁾

Novověký charakter spinozovského vymezení jsoucna jako toho, co je určováno v první řadě lidským rozumem, zcela jasně vystupuje ve slovesu „shledáváme“ (reperimus). Kdo to shledává? My, lidské bytosti, svým rozumem shledáváme jsoucno jsoucnem ovšem pouze za předpokladu, že to je „jasně a zřetelně“ (clare et distincte) pochopeno. V jasném dis-

1) B. Spinoza: *Ethica* II, def. 4, čes. překl., str. 110

2) tamtéž, str. 109

3) J. Pešek: *K ontologické povaze „agere“* ..., cit. vyd., str. 66

4) Viz kapitolu IV.B.

5) „Incipiamus igitur ab ente, per quod intelligo id omne, quod, quum clare et distincte percipitur, necessario existere vel ad minimum posse existere reperimus.“ *Cogitata metaphysica* I, I, § 1, cit. vyd., str. 97

tinktivním poznávání je založeno naše shledávání jsoucna jsoucnem, skrze takové poznání zasahujeme jsoucnost jsoucna, tedy to, co činí jsoucno jsoucnem. Takové poznání totiž umožňuje shledat něco buď jako nutně existující a nebo jako možné existující.

Nesmíme ovšem přitom zapomenout na to, že se stále pohybujeme ve sféře modů myšlení, ve sféře idejí. Jsoucnost jsoucna není určována ničím extramentálním, ničím vně rozumu. Jakmile bychom začali takto uvažovat, dopustili bychom se rozhodující chyby: mísili bychom záležitosti myšlení se záležitostmi mimomyšlenkovými. Na to nás Spinoza důrazně upozorňuje: „Jedna věc je zkoumání přirozenosti věcí, druhá věc je zkoumání modů, prostřednictvím kterých percipujeme věci. Smísením obojího nelze pochopit ani mody percepce ani mody skutečné přirozenosti, ale naopak je možné skrze to upadnout do velkých chyb, což se doposud přihodilo mnohým.“¹⁾

Jediné smysluplné zkoumání problému jsoucna (toho, co jest) se proto může odvíjet z onoho definičního výměru, v němž je pojem jsoucna pojat jako ryzí myšlenkové jsoucno, v němž je na jedné straně myšleno něco nutně existujícího a na straně druhé něco možné existujícího. Z výměru plyne i jediné přípustné dělení jsoucna (divisio entis), které podle Spinozy poskytuje základní orientaci: „Jsoucno je třeba dělit na jsoucno nutně existující ze své přirozenosti, tj. na jsoucno, jehož esence zahrnuje existenci, a na jsoucno, jehož esence existenci nezahrnuje jako nutnou, nýbrž jako možnou.“²⁾ V rámci takového dělení pak Spinoza volí pro první druh jsoucna nám již velice dobře známý termín - substance (substantia) a pro druhý typ termín modus. Starší dělení jsoucen na substance a jejich akcidenty se mu nezdá vhodné.³⁾

Termíny „substance“ a „modus“ tak nabývají pro spinozovskou variantu ontologizující filosofie klíčového významu.

Nesmíme však v našem expoé přehlédnout, že Spinoza ve svém pokusu o vyložení temných míst obecné metafyziky operuje i s tradiční dvojicí ontologických pojmů - esencí a existencí. Ve vazbě na konstitutivní úlohu lidského vědění uvažuje holandský filosof o vzájemném poměru esence

1) *Cogitata metaphysica* I, I, § 9, cit. vyd., str. 102

2) „...quod ens dividendum est in ens, quod sua natura necessario existit, sive cuius essentia involvit existentiam, et in ens, cuius essentia non involvit existentiam nisi possibilem.“ *Cogitata metaphysica* I, I, § 11, cit. vyd., str. 103.

3) tamtéž

a existence u jsoucna takto: „U Boha esence se nijak neodlišuje od existence, protože jeho esenci nelze shledat neexistující. Naproti tomu u jiných věcí se esence odlišuje od existence, protože může být představena bez ní.“¹⁾ Navazuje tak na námi již zmiňované pasáže²⁾ z Descartových Principů filosofie a rozumí odlišení (distinctio) esence a existence jako odlišení rozumovému (distinctio rationis) a nikoli reálnému. Tomuto odlišení (rozdílu) je nejlépe možno porozumět v kontextu dělení jsoucna. Vazba obou odlišení (dělení) je tak úzká, že se jedná prakticky o dvojí stranu téhož.

Prvním typem jsoucna je Bůh, kterého Spinoza v 6. definici I. knihy Etiky vymezuje jako „absolutně nekonečné jsoucno, tj. substance sestávající z nekonečného počtu atributů, z nichž každý vyjadřuje věčnou a nekonečnou esenci.“³⁾ Bůh je tedy absolutně nekonečné jsoucno, tj. nejvýše dokonalé jsoucno (ens perfectissimum). Opět se tak oblohou vracíme k výchozímu bodu Spinozovy metody obstarávání vědění, nyní však daleko lépe vybaveni orientačními prvky a schopností vhledu. Proto si také teprve v této chvíli můžeme pojem, z něhož se v naší mysli odvíjí „ústrojenství veškerého bytí“ podstatně více osvětlit.

U nejvýše dokonalého a absolutně nekonečného jsoucna zahrnuje (involverit) esence existenci nutně, tedy nemůže ji nezahrnovat (esence nemůže být pochopena jako neexistující). „Co“ však esence neboli přirozenost zahrnuje? Tážeme se nyní po existenci, přesněji řečeno po spinozovském pojetí existence. Zkusíme ho alespoň zhruba načrtnout.

Klíčová je v tomto směru Spinozova poznámka k 45. tvrzení II. knihy Etiky, kde se přímo tvrdí: „Existenci zde nerozumím trvání, tzn. existenci chápanou abstraktně jako určitý druh kvantity. Mluvím zde o samotné přirozenosti existence (podtrhl M.H.) ...Zdůrazňuji, že mluvím o samotné existenci jednotlivých věcí, pokud jsou v Bohu. I když je každá z nich determinována jinou jednotlivou věcí k určitému způsobu existence, vyplývá přesto síla (podtrhl M.H.), jejímž působením zachovává každá z nich svou existenci, nutně z věčné přirozenosti Boha.“⁴⁾ Přirozenost existence tkví v síle, která plyne z věčné přirozenosti neboli esence Boha. Plyne proto, že esence a ona síla existence je jedno a totéž.⁵⁾ Ostatně proto

- 1) B. Spinoza: Cogitata metaphysica II, II, § 4, cit.vyd., str. 105
- 2) Viz kapitolu IV.A.
- 3) B. Spinoza: Ethica I, def.6, čes.překl., str. 56
- 4) tamtéž, II, tvr.45, pozn., čes.překl., str. 162
- 5) tamtéž, I, tvr.20, čes.překl., str. 81

Spinoza zvýrazňuje tezi, že esence Boha je „moc“ (potentia)¹⁾ a to především a v prvé řadě „moc existovat“ (posse existere)²⁾, tedy moc k existování. Proto také může Spinoza nazvat Boha jako nejvýše dokonalé a absolutně nekonečné jsoucno „příčinou bytí“ (causa essendi) věcí.³⁾ Esence Boha - to je „síla k existování“ (vis existendi).⁴⁾

Esence Boha - toť síla k existenci. Ačkoli však je esence Boha a jeho existence jedno a totéž, neznámá to vůbec, že Spinozova koncepce je přeformulovanou tomistickou naukou o Bohu jakožto „aktu bytí“ (actus essendi).⁵⁾ Z naší expozice tomismu víme, že tento akt bytí transcenduje nekonečně vše, čemu je propůjčen. Ve své transcendenci je zcela odloučen, je to čirá existence, čistý, nezkalený „oceán existence“. Pro Spinozu však teze o totožnosti esence a existence Boha znamená něco jiného. Esence Boha jako „síla k existování“ není příčinou bytí věcí (causa essendi rerum) ve smyslu transcendentní příčiny, ale právě naopak jako příčina imanentní (causa immanens).⁶⁾ Ono „moci existovat“ (posse existere) je vnitřní příčinou jak esence, tak existence věcí, neboť v něm se (v případě konečných vezdejších jsoucna v oslabené zkonečněné míře) manifestuje esence Boha jako činná esence (essentia actuosa), jako věčné „moci jednat“ (posse agere).⁷⁾ „Moc jednat“ (potentia agendi) je vnitřním, imanentním zprostředkujícím ontologickým principem mezi nejdokonalejším bytným základem a skutečnými věcmi.⁸⁾

Mezi esencí a existencí Boha nemůže být myšlen žádný rozdíl, a proto musí být Bůh pochopen jako „příčina sebe sama“ (causa sui) ve smyslu toho jsoucna, jež nemůže být chápáno jako neexistující.

Druhým typem jsoucna je jsoucno stvořené (ens creatum) či spinozovsky přesněji vyjádřeno jsoucno vytvořené (ens productatum). Pro toto jsoucno

- 1) B. Spinoza: Ethica I, tvr.34, čes. překl., str. 96
- 2) tamtéž, I, tvr.11, aliter, čes. překl., str. 66
- 3) tamtéž, I, tvr.24, důsledek, čes. překl., str. 85
- 4) B. Spinoza: Cogitata metaphysica I, II, § 1, cit.vyd., str. 104, a B. Spinoza: Ethica I, tvr.11, pozn., čes.překl., str. 66
- 5) Viz kapitolu III.C.
- 6) B. Spinoza: Ethica, I, tvr.18, čes. překl., str. 80
- 7) tamtéž, II, tvr.3, pozn., čes. překl., str. 113
- 8) J. Pešek: K ontologické povaze „agere“..., cit.vyd., str. 61

platí, že jeho esence v sobě existenci nezahrnuje jako nutnou.¹⁾ Jinak řečeno: taková jsoucna být mohou, ale nemusí, protože oné „síly k existování“ se jim nedostává pouze z nich samých. Myslet však rozdíl mezi esencí těchto jsoucna a onou silou k existování je velice obtížné. Obtížnost tkví v definičních nesnázích, které však nejsou podstatné. Spinoza na to poukazuje velice zvláštním doporučením: „Jestliže nějaký filosof pochybuje, zda-li je rozdílná esence a existence u stvořených věcí, pak se nemusí mnoho starat o definice, aby odstranil pochybnosti. Ať se obrátí na sochaře či řezbáře. Oni mu ukáží, jak si představují ještě neexistující sochu a jak ji potom učiní existující.“²⁾

Stvořené či vytvořené věci jsou tedy esencemi, které mohou, ale nemusí být. Esenci přitom vymezuje Spinoza jako to, „co je-li dáno, pak věc (o jejíž esenci se jedná - M.H.) existuje, není-li to dáno, pak nutně neexistuje a naopak.“³⁾ Výraz: „je-li dána její esence, pak věc existuje“ však zní poněkud tajemně. Abychom se lépe orientovali, bude třeba si ukázat, v jakém smyslu se vlastně vztahuje slovo „být“ ve smyslu „existovat“ (esse-existere) k vytvořeným jsoucnům. Ve svých Metafyzických myšlenkách Spinoza uvažuje jakousi čtveřici základních kontextů.⁴⁾

Předně zkoumá, co to znamená „být esencí“ (esse essentiae). U jednotlivé vytvořené věci to značí způsob (modus), jakým je tato věc obsažena v atributech Boha.⁵⁾ To je velice důležité, vždyť takto se vlastně v „býtí esence“ zpřítomňuje (ovšem ve smyslu **věčného** zpřítomnění, neboť esence chápe Spinoza jako věčné⁶⁾) v reálném smyslu ona „síla k existování“ (vis existendi), ona „moc existovat“ (potentia existendi).

S tímto kontextem velice úzce souvisí i druhý kontext - tedy kontext „býtí ideou“ (esse ideae). Nejprve si však musíme připomenout, že esence Boha je nejen „moci existovat“, ale také „moci myslet“ (potentia cogitandi). Spinoza jasně a zřetelně tvrdí, že „moc Boha myslet a moc Boha skutečně něco konat jsou si rovný“.⁷⁾ „Být ideou“ tedy znamená, že se jedná o

- 1) B.Spinoza: Ethica, I, tvr. 24, čes. překl., str. 84
- 2) B.Spinoza: Cogitata metaphysica I, II, § 7, cit. vyd., str. 106
- 3) B.Spinoza: Ethica II, def. 2, čes. překl., str. 109
- 4) B.Spinoza: Cogitata metaphysica I, II, § 2, cit. vyd., str. 104
- 5) tamtéž
- 6) tamtéž, I, II, § 4, cit. vyd., str. 105

způsob (modus) objektivního bytí vytvořené věci jakožto její ideje myšlené nekonečnou schopností myslet vlastní esenci Boha.¹⁾

Vytvořené věci jsou vytvářeny (produkovány) mocí esence Boha (moci jednat a mocí myslet). Pokud je budeme chápat jako ještě nevytvořené, avšak mohoucí být vytvořené, pak jim náleží „býtí“ ve způsobu (modu) „býtí v možnosti“ (esse potentiae). To je třetí kontext, ve kterém může „býtí“ (esse) náležet vytvořeným věcem.²⁾

Konečně pokud budeme chápat vytvořené věci jako již **skutečné, reálné** vytvořené, tj. jako ty, které jsou ve smyslu reálné existence, pak chápeme skrze takto pochopené jednotlivé věci onu „sílu k existování“ jaksi samu o sobě jakožto vlastní existující věcem. (Jsou chápány o sobě, avšak v nekonečném a celkovém ohledu stále platí, že „všechny věci jsou v Bohu“.³⁾) Toto „býtí existenci“ (esse existentiae) je čtvrtý a poslední kontext.

Shrňme přehledně to, co jsme doposud uvedli o Spinozově pojetí existence. Základem existence je věčná existence Boha, jeho věčná síla k existování totožná s jeho esencí. Tato věčná esence klade skrze identitu nejen existenci Boha, ale zároveň existenci a esenci jednotlivých věcí (rozumí se existenci jednotlivých věcí jako esencí). Existence jednotlivých věcí čápaná kvantitativně jako trvání však není přímo kladena věčnou esencí, neboť do ní jsou jednotlivé věci uváděny mezi sebou působícími příčinami - tedy tím, co Spinoza nazývá „všeobecným řádem přírody“.⁴⁾ Existenci není proto možné chápat v jakémsi universálním pohledu, je nutná její diferenciací.⁵⁾

Skutečná povaha „existence“ ve smyslu „reálně být“ není tedy odhalitelná při zkoumání reálného trvání jednotlivých věcí, které vnímáme jako náležavé přítomné.

- 1) B.Spinoza: Ethica II, tvr. 7, důsledek, čes. překl., str. 115
- 1) B.Spinoza: Cogitata metaphysica I, II, § 2, cit. vyd., str. 104
- 2) tamtéž
- 3) B.Spinoza: Ethica I, tvr. 15, čes. překl., str. 69
- 4) tamtéž, viz např. II, tvr. 29, důsledek, čes. překl., str. 145
- 5) Německý badatel O. Baensch rozeznává celkem tři „typy“ existence ve spinozovském pojetí: 1) Existence - věčnost Boha jako substance a její atributů, 2) Pojatá existence modů jako esencí a 3) Trvající existence modů jako jednotlivých věcí. Viz O. Baensch: Ewigkeit und Dauer bei Spinoza, in: Kant-Studien, Bd. 32, Berlin 1927, str. 71.

Jsoucno (jednotlivá věc) není existencí tak „obsáhlou“, aby z ní mohlo být shledáno skutečné porozumění existenci. Z esence jsoucna, byť je pojímáme jako existující, nejsme schopni nic poznat, aniž bychom nepřihlédli k věčné existenci absolutně nekonečného a nejvýše dokonalého jsoucna- Boha.

Jsme sice schopni přihlédnout díky tomu, o čem jsme se již zmínili - totiž díky naší mysli a jejímu ústrojení, ve kterém se promítá ústrojení bytí, avšak nejsme schopni nikdy tuto věčnou existenci - esenci poznat. Jsme sice schopni vzhledu (intuitio), avšak tento vzhled není plným věděním (vědět lze plně pouze o konečném jsoucnu). Spinoza ho charakterizuje jako spolu-vědění (conscientia)¹⁾ ve smyslu uvědomění, vědomí, které nám zprostředkuje poznání Boha, byť ne úplné a naprosté. (Boha nelze podle Spinozy poznat „úplně“ (omnino)²⁾.)

Ostatně Spinoza nevytváří svůj filosofický systém jako hotovou, definitivní záležitost. Smyslem jeho úsilí je ukázat, že tím, oč stojí za to usilovat, je trvalý zápas o plnější vědomí (conscientia) sebe sama, Boha a jakési věčné nutnosti věcí.³⁾

1) B.Spinoza: Ethica V, tvr.42, pozn., čes.překl., str. 377

2) B.Spinoza: Epistolae, Ep.LX, in: Opera quae supersunt omnia, tom.II, ed.C.H.Bruder, Lipsiae 1844, str. 320

3) B.Spinoza: Ethica V, tvr.42, pozn., čes.překl., str. 377

II. část

V. kapitola Komentované ukázky z autentických filosofických textů

Historicko-filosofické výklady obsažené v první části budou v této druhé části doplněny komentovanými ukázkami z autentických filosofických textů. Smyslem těchto textů a cílem jejich komentáře je umožnit vcelku dostupným způsobem čtenářům (studentům) přímý kontakt s autentickými díly filosofů a zároveň i poskytnout možnost dalšího promýšlení a eventuálního rozšíření výkladů z první části. Tomuto záměru je podřízen i výběr ukázek, který v zásadě strukturně i personálně kopíruje první část. Jsou zde přítomny ukázky z období antických cest k první filosofii, z doby proměnlivých středověkých ontologických koncepcí i z času nástupu novověku s jeho nejrozumnějším vyústěním ontologických tradic.

Je přirozené, že vybrané ukázky z autentických textů mají rovněž posloužit jako podklady pro seminární práci v kurzu ontologizující filosofie.

1. Parmenides: O přírodě (PERI FYSEOS)

Vstupní informace:

PARMENIDES Z ELEJE (asi 540 př.n.l. - 460 př.n.l.)

O tomto starořeckém mysliteli víme jen velice málo. Pocházel zřejmě z Eleje z bohaté a vlivné rodiny. Sám byl rovněž politicky aktivní. Jeho